

**A nyíregyházi
Jósa András Múzeum
évkönyve
LXVI. évfolyam**

A NYÍREGYHÁZI
JÓSA ANDRÁS MÚZEUM
ÉVKÖNYVE
LXVI. ÉVFOLYAM

JAMÉ

H-4400 NYÍREGYHÁZA, BENCZÚR TÉR 21. • E-MAIL: INFO@JOSAMUZEUM.HU

NYÍREGYHÁZA, 2024

Főszerkesztő:
Dr. Rémiás Tibor

Szerkesztette:
Dr. Holmár Zoltán – Dr. Rémiás Tibor

Korrektorok:
Dr. Holmár Zoltán – Laskayné Szőlősi Katalin

Angol fordítás:
Juhász Myrtil

Lektorok:
Dr. Bene János
Dr. Bodnár Zsuzsanna
Dr. Istvánovits Eszter
Dr. János István
Dr. Németh Péter

Készült
a Nemzeti Kulturális Alapprogram
és a Jósza András Múzeumért Alapítvány anyagi támogatásával
2025-ben.

ISSN 0547-0196

Kiadja a nyíregyházi Jósza András Múzeum
(e-mail cím: info@josamuzeum.hu)
Felelős kiadó: **Dr. Rémiás Tibor** múzeumigazgató
Készült 200 példányban, A/4 formátumban, 27,5 ív terjedelemben.

Szedte és tördelte: **Szemán Attila**
Nyomdai munkálatok: **Grafit Nyomda „R” Kft.**
Felelős vezető: **Ördögh J. Gábor**

Tartalom Contents

TIRPÁKOK – 200 ÉVES AZ ÖRÖKVÁLTSÁG

Bácskainé Pristyák Erika

A bokortanyák településföldrajzi sajátosságai	9
<i>Settlement Geography Characteristics of Grouped Farmsteads</i>	33

Bánszki Hajnalka

Nyíregyháza város történetéről készült első összefoglalók	35
<i>The First Summaries of the History of the City of Nyíregyháza</i>	45

Minya Károly

Tirpák szavak és nevek	47
<i>Tirpák Words and Names</i>	56

Kujbusné Mecsei Éva

Nagy pillanatok a megváltkozott Nyíregyháza 18–19. századi életében	57
<i>Great Moments in the Life of the Redeemed Nyíregyháza in the 18th and 19th Centuries</i>	67

Zsoldos Ildikó

Dr. Meskó László (1851–1922) karrierútja a koalíciós Wekerle-kormány megalakulásáig	69
<i>The Career of Dr. László Meskó (1851–1922) until the Formation of the Wekerle Coalition Government</i>	87

Madár Ximena

Nyíregyháza 1924. évi centenáriumi kiállítása és a városi gyűjtemény létrejötte	89
<i>The 1924 Centennial Exhibition of Nyíregyháza and the Creation of the City Collection</i>	99

Rémiás Tibor

Tirpák kulturális örökség és hagyományok ápolása, kutatása

Márkus Mihály levelezése tekintetében 101

The preservation and research of the cultural heritage and traditions

of Tirpák in relation to the correspondence of Mihály Márkus 153

RÉGÉSZET

Jakab Attila

Beszámoló a tiszakőrödi református templom kutatásáról 159

Report on the Research of the Reformed Church in Tiszaköröd 172

Belbe Sebastian – Jakab Attila

Árpád-kori ház és leletanyaga Vásárosnamény területéről 173

Árpadian-era dwelling and archaeological finds from the area

of Vásárosnamény 197

Török-Botyánszki Anna – Döncző Boglárka

Szkíta kori áttört díszű hüvelyvég Tiszakóródról 199

Scythian Period Openwork Decorated Scabbard from Tiszaköröd 249

Szabó Renáta

Kora újkori kerámia a vámosatyai várból 261

Early Modern Ceramics from Vámosatya Castle 305

TÖRTÉNELEM

Ulrich Attila

Szabolcs és Szatmár vármegyei birtokok elkobzása

a Wesselényi összeesküvés lelepleződése után 307

Confiscation of Estates in Szabolcs and Szatmár Counties

after the Revelation of the Wesselényi Conspiracy 322

Mohácsi Endre

„Ha mi hírei lesznek keg yelmednek, kegyelmed adja értésemre

mindjárt!” Forgách Zsigmond felső-magyarországi főkapitány

levelei Dóczy András szatmári kapitányhoz 323

“If your grace has any news, your grace, let me know immediately!”

Letters of Zsigmond Forgách, Captain-General of Upper

Hungary to András Dóczy, Captain of Szatmár 342

Bene János

- Elemi népiskola létesítése a simapusztai Hosszúhátan
a 20. század elején** 343
*Establishment of an Elementary School in Hosszúhát,
Simapuszta at the Beginning of the 20th Century* 351

Zsoldos Ildikó

- Dr. Meskó László politikai szerepvállalásai 1906-tól 1922-ig** 353
Dr. László Meskó's political involvements from 1906 to 1922 368

Holmár Zoltán

- A magyar papírpénz-kibocsátás körülményei Kállay Tibor
pénzügyminisztersége (1921–1924) idején** 369
*The Circumstances of the Hungarian Banknotes Issue during
Tibor Kállay's Ministry of Finance (1921–1924)* 387

Kertész Tünde Fruzsina

- Kállay Miklós az Amerikai Egyesült Államokban
1953–1955 között** 389
*Miklós Kállay in the United States of America between
1953 and 1955* 400

NÉPRAJZ

Páll István

- Történeti és néprajzi adatok a Felső-Tisza vidéke
és környékének 18–19. századi favázás építkezéséhez** 401
*Historical and Ethnographic Data on the Timber-framed
Construction of the Upper Tisza Region and its Surroundings
in the 18th and 19th Centuries* 415

MÚZEUMPEDAGÓGIA

Lakatos Bernadett

- A Jósa András Múzeum kiállítási stratégiájának fejlesztése** 417
Development of the Exhibition Strategy of the András Jósa Museum .. 425

BIBLIOGRÁFIA

L. Szőlősi Katalin

**A nyíregyházi Jósza András Múzeum és tagintézményei
munkatársainak 2024. évi publikációi 427**

Helységnévazonosító 433
Concordance of geographic names

Rövidítések 435
Abbreviations

Tirpák szavak és nevek

Minya Károly

A tirpák szó konnotációja, az értelmét stilárisan árnyaló mellékjelentése erőteljesen pejoratív, gúnyos, lenéző. Vajon mi ennek az oka? Hiszen a matyó vagy a palóc elnevezésnek nem változott meg a hangulati tartalma. – Tirpákok! – ezt szokták mondani lekezelően a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei emberekre, ha meg akarják őket sérteni, mivel ez a szó köztudomásúlag valami olyasmit jelent az országban, hogy műveletlen, faragatlan. Ám a szabolcsi megyeszékhelyen és környékén e minvotr illik büszkének lenni, hiszen a tirpákok felvidéki eredetű, szlovák gyökerű, igen dolgos földművelő emberek voltak, akik az elmúlt pár száz évben „hitből és homokból” építették föl Nyíregyházát. Meg lehet-e változtani a tirpák szó rosszalló kicsengését? Erre mutat be egy lehetőséget az alábbi írás. Ezenkívül szól a tirpák szó jelentéséről és eredetéről, a jellemző kifejezéseiről és magánhangzórendszeréről, valamint a tirpák nevekről.

Kik a tirpákok?

A Rákóczi-szabadságharcot követően Nyíregyháza városának népessége megcsappant, lakosainak száma néhány száz főre csökkent az 1700-as évek közepére, így a város akkori birtokosa, gróf Károlyi Ferenc a fenyegető kihalást úgy igyekezett megakadályozni, hogy 1753. május 16-án pátenstlevelet adott ki birtokainak újratelepítésére, letelepedőket hívott a földterületeire. Mindezt Petrikovics János szarvasi csizmadiamester szervezőmunkájával segítette, ezért Károlyit és Petrikovicsot ma városalapítóként tiszteljük, hiszen az egykori újranépesítés után indult fejlődésnek a település. A betelepülők házhelyet, szántóföldet és szabad vallásgyakorlási jogot kaptak. A letelepedést megpecsételő okiratban a következő kedvezmények szerepeltek: 1753. május 16-án szabad vallásgyakorlás biztosítása minden letelepült családnak; a házak felépítéséhez szükséges faanyag biztosítása; a letelepedést követően hároméves adómentesség; belső autonómia.

Ezekkel a kedvező feltételekkel 331 szlovák család telepedett le Nyíregyháza kijelölt területein. Ekkor keletkezett a Nyíregyházát körülölelő tanyavilág, ezek közül a legjelentősebbek: Salamonbokor, Benkőbokor, Tamásbokor, Sulyánbokor, Rókabokor, Antalbokor, Verbőczibokor, Kazárbokor, Mandabokor. A lakóházakat a gazdasági egységek és a földek alkotta bokortanyákon tavasztól ősziig lakták, s a nagy hidegek előtt költöztek csak át városi szállásaikba. A szlovák betelepítések után Nyíregyháza népessége ismét gyarapodni kezdett, ezzel párhuzamosan a gazdasága is egyre fejlődött.

A Nyírség különleges nevű lakói, a tirpákok tulajdonképpen tótok: szlovák ajkú kisebbsége Magyarországnak. A szlovákok egy külön el nem ismert, de megkülönböztetett csoportja. A magyar nyelv értelmező szótára alapján Nyíregyházára és a közvetlen környékére települt, elmagyarosodott, szlovák származású kisebb népesoport. „*A nyíregyházi tirpákság soraiban a századfordulón még*

erős társadalmi különbségek álltak fenn, ezek a különbségek az építkezésben is megmutatkoztak. A rétegződés egyrészt a származás, másrészt a vagyoni helyzet alapján történt. A legrangosabb gazdák azok voltak, akiknek ősei Békés megyéből jöttek, ők ugyanis a legjobb (Nyíregyházától nyugatra eső) földeket szállták meg. A Felvidékről betelepült tirpák családok már csak a városhoz közeli, homokos részeket foglalhatták el, a vagyonosodáshoz így eleve kevesebb idejük és lehetőségük maradt. A harmadik réteget a taksások képezték, azok, akik a tirpák gazdák szolgálatába állottak, akik földdel egyáltalán nem – vagy csak kevéssel – rendelkeztek. Az első világháború után ez a rangi, vagyoni elkülönülés fokozatosan feloldódott, főleg a polgáriasodás, a városi életforma térhódításának folyamatában.”¹

Krúdy Gyula a következőképpen szólt róluk a Nyíri mese című írásában: „Amíg egy grófnak [Károlyi Ferenc] eszébe jutott, hogy magyar farmereket, telepeseket vonz e bús vidékre, Békés megyei tót-magyarokkal, úgynevezett tirpákokkal népesítvén be az embertelen tájat. És a tirpákok már száz esztendő előtt »megváltották« magukat, kiművelt földjeiket, tanyáikat jószágukat és szabadságukat Károlyi gróftól, mégpedig örökpénzen.

Honnan vették a »farmerek« a temérdek pénzt, amelyre a megváltáshoz szükségük volt? Csoda, a nyírségi csodák között is a legnagyobb csoda a tirpák-szorgalom, a tirpák-munka, a tirpák-vágy, amelynek az a természete, hogy nem tud fogyatkozni, hanem mindig csak növekedni. Mint valami új honfoglalók jöttek ide a Békés megyeiek, hogy a faekéikkel, munkabírásukkal, bibliai serénységükkel megvessék alapját annak a városnak, amelyben manapság már nem is ritka a háromemeletes palota.”²

Dienes István leírása szerint „a tirpákok középtermetű, erős, csontos, széptermetű emberek. Férfiukban a szlávok szívóssága egyesült a magyarok erejével. Asszonyaikon, lányaikon nem látszik a szláv származás, nem »lenhajúak, kékszeműek«, mint Mikszáth tótjai, inkább barnák, sötét szeműek, jól mozgó, karcsú, szép termetű nők.”³

Mit jelent a tirpák szó, és honnan ered az elnevezés?

Márkus Mihály mindenekelőtt leszögezi, hogy a mai tirpák elnevezés mindig gúnynév volt. A tirpák név azokra illik rá, akik se magyarul, se tótul nem beszélnek helyesen. A tirpák tehát körülbelül tört vagy kevert nyelven beszélőt jelentett. A Békés megyei Szarvason is ismeretes ez a szó, elnevezés, és ott az olyan tótot nevezik így, aki valamilyen furcsa tótsággal beszél, a tót beszédet idegen szavakkal keveri. A *trpák*, ebből pedig a magyarosabb *tirpák* gúnynév a Felvidékről származó, csúfolódó szó. Ezt először csak a tótok adták egymásnak, így különböztették meg magukat a Békés megyeiek a felvidékiektől. Később azonban, amikor a letelepített tótság érintkezésbe került az itteni magyarsággal, a magyarok észrevették, hogy a tótok *trpák* gúnynévvel jelölik meg egymást. Azt azonban nem vették észre, hogy a *trpák* gúnynév elsősorban származáskülönbségre mutat rá. A szomszédos magyarság nem ismerte a gúnyszó tartalmi mivoltát, így átvették a gúnynévet. Természetesen a használatkor nem tett különbséget felvidéki és Békés megyei származású tót között, minden nyíregyházi származású tót embert *trpáknak* nevezett. A felvidéki származásra mutató *trpák* gúnyszó tehát a szomszédos magyarság közreműködésével tirpák alakúvá vált és ebben az alakban átvonódott az összes nyíregyházi tót származású telepesre és utódaira.⁴

¹ ERDÉSZ 1969. 202.

² KRÚDY 1959. 49.

³ DIENES 1931. 72.

⁴ MÁRKUS 1936. 21.

Márkus Mihály egy másik tanulmányában így ír a tirpák népnév jelentéséről és eredetéről: „A tirpák elnevezés a szlovák nyelvjárásokban ismert trpák szóból származik, melynek Nógrád megyében gúnyos értelmezésű, 'nagyon egyszerű, paraszti nyelvjárást beszélő ember' jelentése van. Ismerték ezt az elnevezést a szlovák néprajztudomány klasszikusai is [...] A trpák szónak mai használatával a Nógrád megyei Sámsonházán is találkoztam. [...] Ismerik a trpák, trpáci elnevezést a pilisi szlovákok is. Itt is a trpák-nak gúnyos értelmezését ismerik. Hasonló néven nevezik a bácskai Bajs község szlovák lakóit is: ott is az elnevezésnek gúnyos mellékze van.

Ugy véljük, hogy az egykor gúnyos tartalmú trpák-tirpák elnevezést is ezeknek az analógiáknak a segítségével lehet a legelfogadhatóbban megmagyarázni. A századforduló éveiben a tirpák elnevezés is még gúnyos tartalmú volt. A jelen század elején azonban a tirpák népnév kezdte elveszíteni gúnyos jelentését. Lassan a békési származású gazda-családok is megbarátkoztak vele, s rászoktak a használatára. Ma már csaknem minden nyíregyházi lakos – főleg ha ebben a városban született – elfogadja, hallgatólag eltűri – ha tirpáknak nevezik. A tirpák népnév tehát eredetileg egy szlovák nyelvjárást jelölő, kissé gúnyos tartalmú elnevezés volt, mely azonban itt Nyíregyházán a szabolcsi magyarság interentikus közreműködésével ma már a nyíregyházi szlovák eredetű – elmagyarosodott lakosság etnikai csoportnevévé vált.”⁵

Erdész Sándor a trpák szónak a 'tűrő, szenvedő' jelentést tulajdonította, amelynek töve a szlovák *terpt* ('tűr, szenved') szó lenne.⁶ Ugyanis a tirpákoknak az első időkben még részük volt vallási üldöztetésben a protestáns-lutheránus, mai nevén evangélikus hitük miatt, amit dacos kitarással, konok méltósággal viseltek, azaz túrték, szenvedtek miatta.

A *tirpák* szó jelentése a Magyar tájszótár alapján a következő: tökéletlen, tót, utóbbi gúnyos értelemben.⁷

Az etimológiai szótár tanúsága szerint a *tirpák* szóra az első adat 1836-ból való, főnévként a következő jelentésben: 'szlovák, különösen Nyíregyháza környéki szlovák'. Melléknévi jelentése: 'tökéletlen, hülye', valamint 'a tirpákokra vonatkozó, rájuk jellemző, tőlük származó'. Szlovák jövevényszó: *trpák*. A jelentése: 'meghatározott területen élő szlovákok gúnyneve'; 'mafla, fajankó, faragatlan, buta fickó'. Ez a szlovák *trpov* népnévképzős származéka. A névadás alapja az, hogy bizonyos szlovák nyelvjárásokban a köznyelvi szlovák *teprv* '(még) csak' helyett *trpov*ként hangzik. A magyar szó jelentése minden bizonnyal nem magyar fejlemény, hanem a szlovák megfelelő közszóként használt formájának külön átvétele. A szó leginkább az északkeleti magyar nyelvjárásokban él.⁸

Krúdy Gyula Nyíri emlék című írásában szintén gúnyszónak tartja: „...az egykori tirpák ... szégyenkezett, pirult, haragudott valaha a csufolkodó szó miatt...”⁹ Tehát nyilvánvaló a szó etimológiája alapján is, hogy nem a tót ajkú telepések adtak maguknak gúnynevet. Összességében eredetileg a tirpák szó a tót nyelvnek rontóját jelenti, és ebben az értelemben lehetett gúnyos a használata. A pejoratív értelme a következő (sajnos): műveletlen, udvariatlan, faragatlan, otromba, hülye ember; nyíregyházi ember. (Ebben az értelemben még a futballstadionban is gúnyolják az ellenfél csapatának a drukkerei a Nyíregyháza Spartacus labdarúgóit és szurkolóit.) Manapság azonban mindenkire „ráragasztják”, mindenkit tirpákoznak, aki a városból származik, ezért a szó dehonesztáló volta máig maradt.

⁵ MÁRKUS 1977. 112–113.

⁶ ERDÉSZ 1974. 25–26.

⁷ SZINNYEI 1897–1901 737.

⁸ BENKŐ 1976. 924.

⁹ KRÚDY 1924. 19.

Kis Tamás szlengszótára a következő elnevezéseket tartalmazza a megyére, illetve a személyre: *Homálmegye, Kamiónia, Kenya, Sötétország, Tirland, Tirlandia, Tírország Tirpákia, Tirland, Tirlandia* 'Szabolcs-Szatmár-Bereg megye'; *kamiondobáló* (tréfás, gúnyos, pejoratív, ritka) 'Szabolcs-Szatmár megyei (ember)'; tudniillik a szabolcs-szatmáriak tirpákok, akik emiatt gúnyolódásnak veszik a TIR jelzést, és ezért megdobálják a kamionokat. Sőt létezik ritka kifejezésként a *tirburger*, a jelentése zsíros kenyér, amely kifejezés szóösszerántással keletkezett a *tirpák* és a *hamburger* szavakból.¹⁰ Sőt a közbeszédben is megjelenik a humoros megnevezés, az egyik színházigazgató azt mondta, hogy ő *Tirpakisztániából* származik.

Milyen jellemzői vannak a tirpák nyelvnek?

1943-ban jelent meg Márkus Mihály *A bokortanyák népe* című könyve. Hasonmás kiadásban pedig 2009-ben adták ki a városalapító tirpák ősök tiszteletére évente hagyományosan megtartott városnap alkalmából. A kötet egyik fejezete igen részletesen mutatja be a tirpák nyelvjárást. Az egyik meghatározás szerint az a beszédmód, ahogy a Nyíregyházára betelepített tót ajkú lakosság a betelepítése óta, 1753-tól kezdődően a maga nyelvén, tehát tótul mindmáig beszél. Márkus ezt tirpák-magyar nyelvjárásnak nevezi. Nézzük az alaktani és a szókincsbeli jellegzetességeit! *A -hoz, -hez, -höz* névragozt Nyíregyházán is *-ho, -he, -hő*-nek ejtik, mint a többi szabolcsi községben, például *házho, kerthe, földhő*. Idetartozik az is, hogy a hol?, hová? kérdésekre *-nál, -nél*, még pontosabban *-ná, -né* ragokkal felelnek, például: *Hová méc? Andriékná*. Ha valakit meghívnak, így hangzik: *Gyere nálunk!*

A felső-tiszai nyelvjárásra jellemző a *-fele* irányjelző szócska használata. Minden irányt és célt ezzel nyomósítanak, például: *hazafele, elfele, városfele*. A szerző megjegyzi, hogy a tirpák-magyar nyelvjárásban a felső-tiszai nyelvjárás hatása főleg azóta vehető észre, amióta Nyíregyháza vármegyeszékhely lett. Ugyanakkor eltér abban a tirpák-magyar nyelvjárás, hogy nagyon kedveli a kicsinyítő képzőket. A tirpák ember a számára kedves, igen fontos tárgyakat és dolgokat szokta ezzel ellátni. Elsősorban azt kicsinyíti, amiből csak kevese van, viszont az élet egyik szükségletét jelenti, azaz értéket képvisel. Például: *kenyérke, kertecske, földecske, pénzecske, tehénke, lovacska*. Egy másik jellemző a tükörfordítás, tehát amikor a tirpák-tót igealakot szóról szóra lefordítják magyarra, például: Most pedig *megimátkozunk*.¹¹

Orosz Béla igen részletesen mutatja be a tirpákok, ahogy ő nevezi, e nyelvjárásziget magánhangzórendszerét. „*Ma már csak az idősebbek beszélnek a sajátosságos tirpák nyelvet, ők is csak ritkán. Főképpen akkor, ha a nyelvet nem értőkkel nem akarják a gondolataikat közölni (pl. piacon). A »burszák« helyett (szlovák bursa 'dárídózik') már ők is bálról, táncmulatságról beszélnek, pedig ezelőtt 40-50 évvel még burszákat rendeztek a bokortanyák fiataljai. De nemcsak a szókészlet, a szókincs változik és változott meg, nemcsak a szlovák szavakat cserélték fel magyar szavakkal, hanem hangtani változásoknak is tanúi lehetünk.*”¹²

A magánhangzók használatában megfigyelhető, legjellemzőbb tendenciákat az alábbiakban kívánom bemutatni Orosz tanulmánya alapján.

Az *i* magánhangzó *ű*-re vált a szó elején és a belsejében, pl.: *üdömb* 'időmben', *őnekük* 'őnekik'. „*A mi üdönkbe csak a kártya járta.*” „*Hiába van őnekük hitelük.*” Előfordul a szó végén is, pl.: *tepsü* 'tepsi'. „*A tepsüt körbe vitték, úgy kínálták.*” Ez a hangtani jelenség a megyében másutt

¹⁰ Kis 2008. 45., 67., 174., 283.

¹¹ Márkus 1943. 52., 54.

¹² Orosz 1977. 82.

is megtalálható volt, így feltételezhető, hogy a letelepedés után a tirpákok a szavakkal együtt vették át e hangváltozást.

Az *e* magánhangzó *ö*-re vált az előtte lévő szótagban szereplő ajakkerekítéses magánhangzó hatására, pl.: *szűkön* 'szűken', *bűvön* 'böven'. „*Szűkön van most minden.*” „*Valamikor bűvön vót búza, meg tengeri is vót.*”

Az *a* magánhangzó rövid *á*-ra vált a szó elején: *Ámerikába* 'Amerikában'. „*Vót az Ámerikába is.*” 'Volt az Amerikában is'; *álmát hoztak* 'almát hoztak'. Ezenkívül a szó első és második szótagjában is: *ábahágyini* 'abbahagyni'. „*Nem tuta ábahágyini a vetist.*” 'Nem tudta abbahagyni a vetést'; *áratás* 'aratás'. „*Még nem vót aratás.*” 'Még nem volt aratás.' További kifejezések: *tárgyalás, kálács, màmám, málác, vásúti, kápu, nágy, mágyár; tárbúza, màrkot szed.* „*Mikor vót a naty tárgyalás, ithun sült a kemencében a kálács.*” 'Mikor volt a nagy tárgyalás, itthon sült a kemencében a kalács'. „*Vásárnap nem dógosztunk, csak a jószággal vót munka.*” 'Vasárnap nem dolgoztunk, csak a jószággal volt munka'. Mivel a megye területén máshol nem ejtették a rövid *á* hangzót, így ezt a hangot magukkal hozták a betelepülők.

Az *u* magánhangzó *o*-ra vált: *onoka* 'unoka'. Érdekes, hogy a szó használatában nem következesek, ugyanis unokája van valakinek, de az onokának vesz valamit a nagymama, és az onokát látogatja meg. További példák: *nálok* 'náluk'. „*Vót nálok elég pénz.*” 'Volt náluk elég pénz'; *magok* 'maguk'. „*Magokban vannak a gyerekek.*” 'Magukban vannak a gyerekek'; *házok* 'házuk'. „*Van mán házok is.*” 'Van már házuk is'. Mivel a megye területén is megtalálható ez a magánhangzóváltás, és mivel e tendencia eléggé elterjedt volt, ezért azt nem tudjuk, hogy e jelenséget magukkal hozták-e.

Az *o* magánhangzó *a*-ra vált: *lakadalom* 'lakodalom'. „*A lakadalomba most is hívogatnak.*” 'A lakodalomba most is hívogatnak'; *orvaság* 'orvosság'. „*Az orvas írta az orvaságot.*” 'Az orvos írta az orvosságot'.

Az *o* magánhangzó *u*-ra vált: *csuda* 'csoda'. „*Csuda naty vizek vótak.*” 'Csoda nagy vizek voltak'; *gondukodik* 'gondolkodik'. „*Most is gondukodik.*” 'Most is gondolkodik'. *Abul* 'abból', *ajtótul* 'ajtótól', *áru* 'arról'. „*Halotam, hogy Békéscsabáru jötek a régiek.*” 'Hallottam, hogy Békéscsabáról jöttek a régiek'. Feltehető, hogy az áttelepülés idején az áttelepültek zömének nyelvében együtt élt az *u* és az *o* használata (l. az *unoka, onoka* szó esetében).

Az *e* magánhangzó *i*-re vált: A szó végén: *ugyi* 'ugye'. „*Akkor még ugyi nem vót lehetőség.*” 'Akkor még ugye nem volt lehetőség'; *meszi* 'messze'. „*Meszi van még a téli üdő.*” 'Messze van még a téli idő'. A szó belsejében: *ugyibár* 'ugyebár', *gyerekik* 'gyerekek', *erigy* 'eredj'. „*Erigy inén tésis!*” 'Eredj innen te is!'. Toldalékban is előfordul: *kezi* 'keze', *ereji* 'ereje', *béli* 'bele, béle'.

A tirpákok magánhangzórendszere lényegesen gazdagabb, mint a megye lakosságának magánhangzórendszere, mert ismerték és használták az *á, ā, ě* magánhangzókat is. Az *á* használatát korábban bemutattam, az *ě*-re és az *ā*-ra az alábbiakban hozok példát. Az *ě*, azaz a zárt *e* az *ě* magánhangzónk rövid párja, a köznyelvi hangzórendszerből kikopott, csak a nyelvjárásokban fordul elő.

Az *o* magánhangzó *ě*-re vált: *běrĕtva* 'borotva', *běrĕna* 'borona', „*Nem fogott a bĕrĕtva.*” 'Nem fogott a borotva'. „*Most csinálták a bĕrĕnát.*” 'Most csinálták a boronát'. A megyében nem ejtik az *ě* magánhangzót. Minden valószínűség szerint ezt a hangot a letelepülők magukkal hozták, azonban a használatát illetően nem következesek, vagyis nem minden *ě*-t tartalmazó szót ejtenek *ě*-vel, és van, amikor olyan szóban is ejtik, amelyikben nincs ez a hangzó.

Az *ā*, azaz a hosszú *a* az *a* magánhangzó hosszú párja, a köznyelvi hangzórendszerből kikopott, csak a bizalmas nyelvhasználatban és a nyelvjárásokban fordul elő.

Az á magánhangzó ā-ra vált: *hatārozat* 'határozat', *csinātuk* 'csináltuk', *halásztak* 'halásztak', *montāk* 'mondták'.¹³

Tirpák nevek

Mizser Lajos Tirpák vezetéknév című kötetében az általa összegyűjtött 1055 vezetéknév típusokba sorolását végzi el egyrészt az eredetét tekintve (személynévből, helynévből, foglalkozásnévből és tulajdonságból származók), másrészt pedig a nyelvek szerint (magyar, szlovák, német, latin, román). Az etimológiai osztályozást követi az Adattár, ahol a szerző alfabetikus rendben sorolja föl a vezetéknéveket Adamecztől Zsitnyárig.

A gyűjtést illetően Mizser mindenekelőtt kicédulázta Vietórisz József Tirpákok című eposzát, ebben 320 vezetéknév található. Ezután különböző forrásokból megháromszorozta a névanyagot. Így összességében 1055 tirpák családnevet magyarázott, illetve tett kísérletet a valószínűsíthető magyarázatára. A nevek nyelvi eredet szerinti megoszlása a következő: magyar: 197 (18,69%), szlovák: 742 (70,5%), német: 94 (8,9%), latin: 20 (1,9%), román: 2 (0,18%). Az összehasonlításhoz, az értelmezéshez felhasználta a szerző a mai nyíregyházi, kálmánházi és a nagyecserkeszi tirpák névanyagot a választási névjegyzék alapján. A nevek általában 250 évesek. A vezetéknéveket a következő csoportokba sorolta a szerző, etimológiai magyarázatok kíséretében, és az eredetét megadva.

1. Személynévből származó vezetéknév

Most is, és a továbbiakban is csupán néhány példát emelek ki az óriási névanyagot tartalmazó kötetből: *Elefánt* – semmi köze sincs az állatnévhez, hanem az *Olivant* név alakváltozata, és már a XII. század elejétől adatolható. *Friderikusz* – a német *Friedrich* latinosított alakja. *Mató* – a *Máté* név ma már nem használatos kicsinyítő képzős alakja. *Prékopa* – *Prekop* + *a*, de a *priekopa* 'árok' szó tulajdonnevesülése is lehetséges. *Babicz* – *baba* 'öregasszony' + *ic* stb.

2. Helynévre, lakóhelyre és egyéb lokalizálható tényre utaló vezetéknév

Az esetek többségében valamilyen képző járul a helynévhez. Ez a magyarban az *-i*, a szlovákban a *-(j)ák*, *-ec*, *-(j)an*, *-an*, *-en* stb. Például: *Hornják* – 'hegyvidéki, felvidéki, felvégi', *Lipták* – 'Liptó megyei', *Hajak* – *háj* 'liget' + *ák*: 'ligeti', *Konecsni* 'végső, a faluvégen lakó', *Bosnyák* – 'boszniai, vándorárus', *Terpák* – *trpák* 'ostoba'.

3. Foglalkozást, tisztséget, méltóságot jelölő vezetéknév

Állhatnak alapelakban vagy képzett formában. Az *-s* képző jelölheti a foglalkozást, a valamivel való ellátottságot és valaminek a birtoklását is. Például: *Asztalos*, *Béres* (a mezőgazdaságban bérért dolgozó személy); *Lovas* – 'lóval rendelkező', *Kecskés* – 'kecskepásztor', illetőleg 'kecsketulajdonos'. A szlovák nyelvekben jóval nagyobb a képzett foglalkozásnevek száma, mint a magyarban: *-ár*; pl.: *Bednár* – 'kádár', *Drotár* – 'drótos'; *-ik*, pl.: *Bányik* – 'bányász', *Csizmarik* – 'csizmadia' stb.

4. Egyéni tulajdonságon alapuló vezetéknév

Az itt felsorakoztatott nevek valamilyen egyéni tulajdonságot takarnak, konkrétan utalhatnak arra vagy metaforikusan. Ez lehet testi, lelki tulajdonság, esetleg a foglalkozásra utaló.

¹³ OROSZ 1977. 83–99.

Például a *Róka* név jelölheti a külső megjelenést (vörös hajú, lomposág), jellemvonást (ravaszág), foglalkozást (rókavadász, rókanyúzó), sőt rókalyuk mellett lakót is. Magyar eredetűek: *Czuczor* – 'kenderszöszből csinált gombolyag', *Csorba* – 'törött fogú, hiányos fogazatú', *Dely* – 'karcsú'. Szlovák nevek: *Belus* – 'tejfelszöke', *Bobák* – 'rém, mumus, madárijesztő', *Siska* – 'fánk' stb.

Az összesítő kimutatás szerint a névanyag több mint 70 százaléka szlovák eredetű, a magyaré a 18 százalékot meghaladó, az összes többi nyelvi forrás aránya ezektől messze elmaradt.¹⁴

Meg lehet-e változtatni a tirpák szó pejoratív jelentését szépirodalmi művekkel?

A Nyíregyházán alapított, A Vörös Postakocsi című folyóirat a 2009 tavaszi számát a tirpákoknak szentelte. Az indító írás a Tirpákok című hősi éneket mutatja be. Az eposz szerzője dr. Vietórisz István városi főügyész, amatőr költő és köztisztviselőként álló polgár. Műve 1939-ben jelent meg, és Nyíregyháza hősi korszakának, a városlapítás legfontosabb közösségteremtő mozzanatának, a lutheránus templom megépítésének a történetét mutatja be. Ha a klasszikus hexameterekben írt hősi ének nem is mindenütt egyenletes poétikai léptékekkel mérve, de a miénk. Célja az volt, hogy az elragadtatás hangján bemutassa a város derék tirpák lakosságának a szorgalmát. Az eposz központi témája a szabad vallásgyakorlásért, az áttelepültek egyházalapításért végigjárt kálváriája. Elsősorban a vallásgyakorlás és a templomépítés jogának a kivívása volt az igazi heroikus cselekedet, és több mint harminc esztendeig tartott, a templomépítés már egyszerű feladat volt.

A mű minden eposzi kelléket tartalmaz. Mindenekelőtt propositiót: „*Tallózzunk mezején régen volt, dolgos időknél. / Ősök jönnek elém, homokon várost alapítók, / Kiknek erénye, miként kis ablakon át az olajméc / Esti sötétségben szeliden hívogatja a vándort: Úgy vonz, tiszteletet keltnév késő unokában.*”¹⁵

Ezután az enumeratio (seregszemle) következik, a templomi ülésrend a faluházban, azaz csűrtemplomban. „*Míg rendezkednek, vegyük esztrongára a főket.*”¹⁶ A főhős, Barzó Mihály mintagazda, példakép. Természetesen a szerelmi história is eposzi kellék: Barzó Juliska és a szegény sorsú Pali idillje teljesül be. Mi több, némi „eposztörő” elemként az öhön receptjét is elolvashatjuk a műben. A hősköltemény végeredménye a tirpákság öntudatban való megerősödése és társadalmi szerepének előrevetítése.¹⁷ „*Tirpáknak csúfolt a világ? Én büszke vagyok rád, / Egyszerű, hűséges, dolgos munkása hazámnak! / Egyszerű, hűséges, dolgos munkása hazámnak: / Ez volt, ez marad ő ezután is minden időben. / Itt a homok közepén veritékét ontva, jövődért / Él-hal, küzd ez a nép, érted, te szegény Magyarország!*”¹⁸ Képregény is született a fenti mű alapján, egy fiatal helyi alkotónak, Vajkó Józsefnek köszönhetően. Az eredeti elbeszélő költemény a mai olvasó számára olykor megmosolyognivaló, az abból készült képregény azonban huszonegyedik századi „idézőjelbe” teszi a naív irományt: így varázsol belőle befogadható és élvezhető műalkotást.

2011-ben Tirpákia Tündérváros címmel Onder Csaba írt egy színpadi művet, egy zenés komédiát bűnüggyel, és kimondottan a szó hangulatának és jelentésének a megváltoztatását tűzte ki

¹⁴ MIZSER 2000. 5–47.

¹⁵ VIETÓRISZ 1939. 3.

¹⁶ Uo. 11.

¹⁷ János 2009. 3–10.

¹⁸ VIETÓRISZ 1939. 108.

célul. Ő maga ekképp nyilatkozott erről: „*Mi most ott tartunk Nyíregyházán, illetve Szabolcsban élők, hogy bárhová megyünk az országban, azonnal letirpákoznak bennünket. Egy régi projekt, hogy ne találjunk új nevet magunknak, hanem vállaljuk, hogy tirpákok vagyunk, próbáljunk egy pozitív brandet építeni a magunk irodalmi eszközeivel, ironikusan, játékosan, akkor ez másképpen fog csengeni.*” Nos, a zenés komédia, amelyben a valószerű keveredik a valószerűtlennel, azt igazolta, hogy igen, sikerült. Íme, egy részlet a posztmodern komédiából a szerethető tirpákokról: A műben a kormányzó titkára így jellemzi őket: „*Tótmagyarok. Békésből idehívott farmerek. Lóbolondok. Csak a munka meg a takarékoskodás érdekli őket.*” Mire a kormányzó: „*Reménytelenül józan életprogram.*” A betétdalok hasonlóan önironikusan szólalnak meg, például a főszereplő, Laura így fakad dalra: „*Ó, vérvörös rúzs tirpák tangó / Gyere és eméssz el, istállóságú szerelemmel / És aztán tölts még abból / A nyíri vinóból / Hisz csalfa a szerelem, mint a bor.*” A Móricz Zsigmond Színház 2011 őszén tartotta a darab ősbemutatóját annak tiszteletére, hogy akkor Nyíregyházának harminc éve volt állandó társulata. A Tirpákia Tündérgert egy olyan Nyíregyházát mutat be, ami ebben a formájában nem létezett, de ami egykor közszájon forgott, az megtalálható a műben, összefonódva mítoszokkal, anekdotákkal. Az 1920-as évek elején játszódó történet egy fikció, mely valós eseményekre is épít, de nem történelmi tabló, hanem vígjáték: zenével, bűnüggyel, szerelemmel fűszerezve. Egy család története, ami összekapcsolódik a társulat létrejöttével – mindez abból a nézőpontból, amely bármelyik nyíregyházi nézőpontja lehet. Őt szálon kezd el futni a történet, a végén ezek összeérnek, és színdarab lesz belőlük. Nem lineáris a történetmesélés, és van benne némi csapongás, ami szabadságot ad a színészeknek, a rendezőnek egyaránt. Keveredik a fikció és a valóság, és azzal, hogy van egy narrátor – ő Mari néni, akinek az emlékei, anekdotái és az általa hallott pletykák a régi Nyíregyházát idézik –, nem kell történelmileg hitelesnek lennie, el lehet szakadni a valóságtól. A darabban az örökvál(t)ság megünneplésére készülnek, ahová a kormányzót is várják, így két nap alatt kell összehozni egy társulatot és bemutatni egy darabot. Ám ez nem zökkenőmentes: a menesztett pesti színházigazgató és a terhek alatt kiboruló főjegyző Kállóba kerül. Megjelenik Krúdy, aki nem író, Szindbád, aki nem regényhős, de akkor sem fog meglepődni senki, ha az Állatpark igazgatójának neve elhangzik. És Alpár Ignácé, aki a darabban egy sóstói kártyapartin veszíti el a Fiumébe szánt színház terveit, így azt itt húzza fel egy élelmes építőipari vállalkozó.

Legyünk büszkéek arra, hogy tirpákok vagyunk, hogy egy betelepült népcsoport megerősítette a várost, és a szavak, valamint nevek, illetve a hozzájuk kapcsolódó szépirodalmi alkotások mindvégig megőrzik ebbéli identitásunkat.

Irodalom

BENKŐ 1976.

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 3. Főszerk. Benkő Loránd. Akadémiai Kiadó, Budapest 1976.

DIENES 1931.

Dienes István: Nyíregyháza népe. Szerk. Hunek Emil. Nyíregyháza és Szabolcsvármegye közséjei, Budapest 1931. 68–114.

ERDÉSZ 1969.

Erdész Sándor: Nyíregyháza népi építkezése. [Die Volksbaukunst in Nyíregyháza.] *NyJAMÉ* XI. (1968) 1969. 201–218.

ERDÉSZ 1974.

Erdész Sándor: Nyírség. Gondolat, Budapest 1974.

JÁNOS 2009.

János István: A tirpák „hőseposz”. *A Vörös Postakocsi* 2009. Tavasz. 3–10.

KIS 2008.

Kis Tamás: A magyar katonai szleng szótára. Szlengkutatás 6. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen 2008.

KRÚDY 1924.

Krúdy Gyula: Nyíri mesék. In: Nyíregyháza az örökváltság századik évében. Szerk. Szohor Pál. *Jóba Elek*, Nyíregyháza 1924. 9–47.

KRÚDY 1959.

Krúdy Gyula: Nyíri mese. In: Krúdy Gyula: Magyar tájak. Vál., utószó és jegyz. Kozocs Sándor. Magyar Helikon, Budapest 1959. 47–53.

MÁRKUS 1936.

Márkus Mihály: A tirpák név eredete. *Etnographia* 47. 1936. 20–25.

MÁRKUS 1943.

Márkus Mihály: Bokortanyák népe. Tanya, falu, mezőváros III. Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Magyarságtudományi Intézet, Budapest 1943.

MÁRKUS 1977.

Márkus Mihály: A tirpák etnikai csoport kialakulása. In: Nyíregyházi szlovák („tirpák”) nyelvjárási és néprajzi emlékek. JAMK 9. Sajtó alá rend. Erdész Sándor. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 1977. 109–171.

MIZSER 2000.

Mizser Lajos: Tirpák vezetécknevek. Stúdium Kiadó, Nyíregyháza 2000.

OROSZ 1977.

Orosz Béla: A Nyíregyháza környéki tirpákok mai magyar nyelvének magánhangzórendszere. In: Nyíregyházi szlovák („tirpák”) nyelvjárási és néprajzi emlékek. JAMK 9. Sajtó alá rend. Erdész Sándor. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 1977. 81–98.

SZINNYEI 1897–1901.

Szinnyei József: Magyar tájszótár 2. Ó–Zs. Hornyánszky Viktor kiadása, Budapest 1897–1901.

VIETÓRISZ 1939.

Vietórisz István: Tirpákok. Életkép egy város hőskorából. Orosz Károly Nyomdaüzeme, Nyíregyháza 1939.

MINYA Károly

Nyíregyházi Egyetem
H-4400 Nyíregyháza, Sóstói u. 31/B
e-mail: minya.karoly@nye.hu

Tirpák Words and Names

The connotation of the word „tirpák”, the stylistically nuanced connotation of its meaning, is strongly pejorative, mocking, and contemptuous. What is the reason for this? After all, the emotional content of the names *matyó* or *palóc* as dialect types has not changed. Is it possible to change the disapproving connotation of the word *tirpák*? This article presents an opportunity for this, the performance titled *Tirpákia tündérbert* (*Tirpákia Fairy Garden*), which aimed to make this expression have a positive connotation, reflecting only tradition and the past. This study is also about a comic book, which was based on the „heroic epic” published in 1939 by István Vietórisz, a lawyer and amateur poet from Nyíregyháza. The article then presents the origin and meaning of the word *Tirpák*, and details the morphological characteristics of the words of the *Tirpák* dialect. He then turns to the names of the *Tirpák* people. According to the summary, more than 70 percent of the names are of Slovak origin, Hungarian is over 18 percent, and the proportion of all other linguistic sources is far behind these.

Károly MINYA

University of Nyíregyháza
H-4400 Nyíregyháza, Sóstói u. 31/B
e-mail: minya.karoly@nye.hu